

A cirilbetűs címek és a szövegben előforduló nyelvi adatok átírása az MNOSZ 3394-51 szerint.

V. A. Z V E G I N C E V :

A nyelvfejlődés belső törvényeinek fogalmához.^x

B4585

I.V.Sztálin zseniális nyelvtudományi munkái nemcsak szilárd és világos marxista alapot adnak a szovjet nyelvtudomány sikeres felépítéséhez, hanem számos olyan új létfontosságú problémát is felszínre vetnek, amelynek a megoldása rendkívül fontos a kutatók számára a nyelvészet minden ágában. E problémák közül elsősorban a nyelvfejlődés belső törvényeinek problémáját kell megemlítenünk.

A szovjet tudományos irodalomban nemcsak hogy legalább némileg kiemeltően nem fejtették ki ezt a kérdést, hanem még általánosságban sem vitatták meg. Pedig nem is kell különösebben magyarázgatni, hogy a kérdés megoldása mennyire fontos, hiszen elkerülhetetlenül felmerül minden nyelvtudományi problematika kidolgozásánál, az általános nyelvészetnek és a nyelvtudomány többi ágának bármely területén végzett kutatómunka közben és sokszor merőben ellentmondóan fogalmaznak meg, ami nagy zűrzavart idéz elő. Egészen nyilvánvaló, hogy a nyelvfejlődés első törvényeinek tanulmányozása, amit I.V.Sztálin a nyelvtudomány főfeladatának nevez, rendkívül bonyolult feladat. Ezt a feladatot egyes nyelvészek természetesen nem oldhatják meg; ehhez a szovjet nyelvészek összességének alkotó és szervezett összefogása szükséges. Legelőször azonban feltétlenül ki kell jelölnünk a probléma határait, alapvető jellemzést kell adnunk a nyelvfejlődés belső törvényeiről, lényegükből folyó specifikus sajátosságokról és el kell határolnunk őket a szomszédos jelenségektől.

Ennek az utnak sajnos van egy elkerülhetetlen fogyatéka, mégpedig az, hogy így a nyelvfejlődés belső törvényeinek meghatározását csupán a legáltalánosabb formában közelíthetjük meg. De ha már megvan az általános fogalom eléggé szabatos meghatározása, ez kétségek nélkül megkönnyíti feladatunkat egyes konkrét nyelvek belső törvényeinek meghatározása terén. Épp ezért a nyelvfejlődés belső törvényeinek kérdését, ha még oly általánosságban is, de széleskörű vita tárgyává kell tenni, s minél előbb, annál jobb.

^x

Az Izvesztija szerkesztősége V.A.Zvegincev tanulmányának egyes tételeit vitathatónak tartja s ezért felszólította a szovjet nyelvtudósokat, hogy szóljanak hozzá a kérdéshez.

A probléma megoldásának nyitját, akárcsak az általános nyelvészet összes többi problémájának nyitját is, minden kétséget kizáróan I.V.Sztálin munkáiban kell keresnünk. Lássuk munkáinak azon helyeit, ahol a nyelvfejlődés belső törvényeiről beszél. /"A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései" c.munkából vett idézetekben a kiemelés mindenütt tőlem származik. - V.Z./:

"... a kereszteződésnél az egyik nyelv rendszerint győztesként kerül ki, írja I.V.Sztálin, megőrzi nyelvtani rendszerét, megőrzi alapszókincsét és saját fejlődésének belső törvényei szerint fejlődik tovább, ezzel szemben a másik nyelv fokozatosan elveszti minőségét és fokozatosan elhal."¹

"... a kereszteződés nem valamely új, harmadik nyelvet eredményez, hanem megőrzi az egyik nyelvet, megőrzi annak nyelvtani rendszerét és alapszókincsét s lehetővé teszi számára, hogy saját fejlődésének belső törvényei szerint fejlődjék."²

"Ami az orosz nyelv nemzeti eredetiségét illeti, az a legkisebb csorbát sem szenvedte, mert az orosz nyelv megőrizte nyelvtani rendszerét és alapszókincsét, továbbhaladt és tovább tökéletese-
dett a maga fejlődésének belső törvényei szerint."³

"Ha igaz, hogy a nyelvészet fő feladata a nyelvfejlődés belső törvényeinek tanulmányozása, úgy el kell ismerni, hogy a kereszteződési elmélet nemcsak nem oldja meg ezt a feladatot, de még csak fel sem veti - egyszerűen nem veszi észre, vagy nem érti meg."⁴

És még ehhez: "A társadalmon kívül nincs nyelv. Ezért a nyelvet és fejlődési törvényeit csak abban az esetben lehet megérteni, ha a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzák a társadalom történetével - annak a népnek a történetével, amelyé a tanulmányozott nyelv és amely ennek a nyelvnek alkotója és hordozója."⁵

I.V.Sztálin e megállapításaiból, amelyeket persze nem elszigetelten, hanem "A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései" c.művében kifejtett marxista tételek egész rendszerében kell vizsgálnunk, következtetést vonhatunk le arra vonatkozóan, hogy hol, a nyelv működésének mely területén, mely összetevőiben kell elsősorban keresnünk a nyelvfejlődés belső törvényeinek legtisztább megnyilvánulásait. Eleve világos előttünk, hogy ezek a belső törvények nem holmi misztikus és a nyelv titkai között megbuvó s a nyelvészeti kutatás számára megfoghatatlan erők. Sok esetben szemmel láthatóan, elég világosan mutatkoznak meg. "Éppen bennük nyilvánkozik meg élesen - írja egyebek között Vinogradov akadémikus, - a nyelv nemzeti sajátosságai. Az idegennyelvi, kölcsönzött szavak hangalakjukban, nyelvtani felépítésükben és jelentésükben az átvevő nyelv belső törvényei szerint alakulnak át. A szóalkotás történeti fejlődésében szintén megnyilvánulnak a nyelvfejlődés belső törvényei."⁶ A kérdés nyitja tehát az, hogy a nyelvnek azokat a szerkezeti elemeit és működésének azokat a forrásait és módjait vizsgáljuk meg figyelmesen, amelyekben a legpregnansabban nyilvánkoznak meg a különféle nyelvek sajátosságai, tehát jellegzetes belső törvényei is. Csak így válik lehetővé, hogy felfedjük ezek legjellemzőbb ismérveit, közelebb jussunk természetük, majd pedig külön-külön mindenegyres nyelven belül megnyilatkozó sajátosságuk megismeréséhez.

I.V.Sztálin idézett megállapításai azt mutatják, hogy a nyelv belső törvényeinek működését mindenekelőtt a következő mozzanatok jellemzik:

1. A nyelvfejlődés belső törvényei biztosítják a nyelv struktúrájának nagyfoku szilárdságát. E szilárdság azonban a nyelv különféle összetevőiben más és más. Ez a sajátosságuk összefügg az azzal a kérdéssel, hogy melyek a nyelv külső nyelvi hatásokat befogadó és külső nyelvi hatásokat be nem fogadó területei /szférái/ pronicaeműe i nepronicaeműe/ s melyek azok az okok, amelyek miatt a nyelv szerkezeti összetevői nem egyenlő mértékben szilárdak.
2. A nyelvfejlődés belső törvényeiben a nyelv történelmi és nemzeti sajátossága tükröződik. Ez a tulajdonságuk abba a problémába torkollik, hogy melyek a nyelv különféle elemei és a nyelv létezésének konkrét történeti viszonyai közti összefüggés formái.
3. A nyelvfejlődés belső törvényei jelzik a nyelvi fejlődés haladó irányvonalát a nyelv meglévő alapelemeinek fokozatos tökéletesítése és kifejlesztése, tényleges minőségének fejlesztése irányában. A belső törvényeknek ezt a tulajdonságát legszabatosabban és legvilágosabban akkor tárhatjuk fel, ha meghatározzuk a nyelv tökéletesedésének formáit és módjait és e folyamatokkal kapcsolatban a gondolkodás fejlődésével járó tökéletesedését.
4. A nyelvfejlődés belső törvényei nem lehetnek oly egyetemes érvényű tételek, amelyek egyaránt alkalmazhatók lennének a különféle szerkezetű nyelvekre, vagy akár egy és ugyanazon nyelv fejlődésének minden szakaszára. Szükségképen konkrét jellegűek az egyes nyelvek és a rokon nyelvek és nyelvjáráások egyes csoportjainak keretein belül. Itt vetődik fel a probléma, hogy meddig terjed a belső törvényeknek az anyagi rokonság meghatározott ismervelei által korlátozott nyelvcsoporthoz való hatása. Ezt a problémát azonban véleményünk szerint ellenkező oldalról kell megközelítenünk és azt, hogy egyes nyelvek azonos belső törvényeknek vannak alávetve, úgy kell tekintenünk, mint anyagi rokonságuk ismervét.

A nyelvfejlődés belső törvényeit jellemző általános ismerveknek ez a puszta felsorolása is mutatja, hogy képtelenség őket azokkal a - számos nyelvben elég részletesen leírt - jelenségekkel azonosítani, amelyeket, mivel többé-kevésbbé szabályosak, a meg lehetősen relatív "törvény" névvel illetnek. Így pl. nem szabad egyenlőségi jelet tennünk az u.n. hangtörvények és a nyelvfejlődés belső törvényei közé. Nemcsak azért, mert a hangtörvényekben nincs meg a belső törvények valamennyi jellemvonása, így pl. nem illeszkednek be abba a tendenciába, ami a nyelv alapelemeinek ki-fejlődésére és tökéletesedésére irányul. De nemcsak azért, mert ezek a szabályszerű hangváltozások, amelyeket a beszéd fiziológiai sajátosságai szabnak meg, a nyelv szükségleteitől, a nyelv egyéb területeitől függetlenül mennek végbe, bár jelentős mértékben befolyásolhatják azokat.

Azért sem szabad ezt tennünk, mivel az efféle gyakorlat a nyelvészetben meghonosodott szakkifejezések egyszerű felcserélésére és ezeknek a fogalmaknak új szempont szerint való átcsoportosítására vezetne. Nem kétséges, hogy ha ilyen uton-módon igyekeznénk

meghatározni a nyelvfejlődés belső törvényeit, az bizony alig segitené elő a nyelv lényegének mélyebb megismerését és ami a legfőbb, a termékeny és előremutató sztálini eszméket a régi nyelvészet igazságaihoz vezetné vissza.

A nyelv egyes szféráiban végbemenő változások közül tehát nem mindegyiket írhatjuk az illető nyelv fejlődésében érvényesülő belső törvények működésének javára. Ugyanugy, ahogy a nyelv fejlődésének és működésének folyamataiban érvényesülő törvényszerűségek közül sem mindegyiket sorolhatjuk a nyelv b e l s ő törvényei közé. Ezt a tételt még alaposabban meg kell vizsgálni.

I.V.Sztálin rámutat a nyelv nagyfoku szilárdságára és arra a hatalmas ellenállásra, amit a más nyelvek részéről jövő hatások ellen kifejt. "A történelem azt tanítja, - írja Sztálin elvtárs, - hogy a nyelv nagyon szilárd és óriási az ellenállóképessége az erőszakos asszimilációval szemben. Néhány történész, ahelyett, hogy megmagyarázná ezt a jelenséget, beéri a csodálkozással. De csodálkozásra itt semmi ok sincs. A nyelv szilárdságát nyelvtani rendszerének és alapszókincsének szilárdsága magyarázza. A török asszimilálók évszázadokon át igyekeztek megnyomorítani, szétrombolni és megsemmisíteni a balkáni népek nyelvét. Ez alatt az idő alatt a balkáni nyelvek szótári szókészlete komoly változásokon ment át, sok török szót és kifejezést fogadtak be, voltak "integrációk" is, "differenciációk" is, de a balkáni nyelvek mindezt elviselték és túléltek. Miért? Azért, mert ezeknek a nyelveknek a nyelvtani rendszere és alapszókincsé alapjában megmaradt."⁷

De viszont a nyelvnek nem minden szerkezeti eleme áll ellent teljes mértékben a külső nyelvi hatásoknak. Semmikép sem tagadható "... a nyelvek kereszteződésének a történelemből nagy számban ismert ténye."⁸ I.V.Sztálin munkái nem azt tagadják, hogy a nyelvek kereszteződése elvileg lehetséges folyamat, hanem azt a felfogást, amit a kereszteződés jelenségéről N.J.Marr és követői vallottak, amikor a kereszteződést a nyelvfejlődés alapvető tényezőjének tekintették. Az u.n. "új nyelvelmélet" a kereszteződést oly folyamatnak tartotta, amely a nyelvet robbanás útján egyik minőségi állapotból másik minőségi állapotba veti, s ennek folytán teljesen új nyelv keletkezik. Valójában pedig, ahogy Sztálin elvtárs mondja: "A nyelvek kereszteződését nem lehet úgy tekinteni, mint valami döntő csapás egyszeri aktusát, amely néhány év leforgása alatt meghozza a maga eredményeit. A nyelvek kereszteződése hosszantartó folyamat, amely évszázadokon át tart. Ennélfogva itt semmiféle robbanásról sem lehet szó.

Továbbá. Teljesen helytelen lenne azt gondolni, hogy, mondjuk, két nyelv kereszteződése útján egy új, harmadik nyelv keletkezik, amely egyik keresztezett nyelvre sem hasonlít és minőségileg is különbözik mindegyiktől."⁹ További fejtegetései során I.V.Sztálin kijelöli a kereszteződés korlátait és megnevezi a nyelvek azon szerkezeti elemeit, amelyek alá vannak vetve a kereszteződés hatásának: "... a kereszteződésnél az egyik nyelv rendszerint győztesként kerül ki, megőrzi nyelvtani rendszerét, megőrzi alapszókincsét...

A kereszteződés tehát nem valamely új, harmadik nyelvet eredményez, hanem megőrzi az egyik nyelvet, megőrzi annak nyelvtani rendszerét és alapszókincsét.¹⁰ E folyamatnak szép példája az orosz nyelv, "... amellyel történelmi fejlődése során számos más nép nyelve kereszteződött, s mindig az orosz nyelv került ki győztesen.

Természetesen az orosz nyelv szótári szókészlete ennek során ki-egészült más nyelvek szótári szókészletéből, ez azonban nem gyengítette, sőt, ellenkezőleg, gazdagította és erősítette az orosz nyelvet.¹¹

A nyelv bizonyos elemei tehát ki vannak téve a kereszteződés folyamatainak, mások viszont, amelyek minden nyelv alapját alkotják - a nyelvtani rendszer és alapszókincs, - alapjában véve érintetlenek maradnak e folyamatoktól.

Könnyű belátnunk, hogy a nyelv bizonyos elemeinek a külső nyelvi hatások iránti viszonylagos fogékony-sága és ezeknek az elemeknek a társadalmi hatások iránt tanusított viszonylagos változékony-sága és érzékenysége között közvetlen párhuzam vonható a nyelven belül. Ha a nyelvi változásoknak és ezek ütemének egyenlőtlensége miatt kimondhatjuk azt az általános törvényt, hogy "szüntelenül változik a nyelv szótári szókészlete, igen lassan változik az alapszókincs - és még lassabban - a nyelvtani rendszere,"¹² akkor a külső nyelvi hatásokra alkalmazva ezt a törvényt így fogalmazhatjuk meg: a kereszteződési folyamatok iránt legfogékonyabbak a nyelv legváltozóbb elemei, melyek a nyelv szótári szókészletéhez tartoznak; kevésbé fogékonyak azok a megállapodott szókészleti elemek, amelyek a nyelv szótári szókészletének szerkezeti magvában, alapszókincsében vannak; a nyelv legszilárdabb része, nyelvtani rendszere viszont szinte egyáltalában nincs alávetve a kereszteződésnek.

Ahogy I.V. Sztálin mondja: "A nyelvtan megkülönböztető vonása abban áll, hogy megadja a szavak változásainak szabályait, amikor is nem konkrét szavakat, hanem általában szavakat, minden konkrétság nélkül tart szem előtt; megadja a mondat szerkesztés szabályait, amikor is nem valamely konkrét mondatot tart szem előtt, például egy konkrét alanyt, egy konkrét állítmányt stb., hanem általában bármilyen mondatot, függetlenül ennek vagy annak a mondatnak konkrét formájától. Következésképpen a nyelvtan azzal, hogy elvonatkoztat az egyestől és konkrét-tól - mind a szavakban, mind a mondatokban -, az általánost ragadja meg, azt, ami a szavaknak mondatokban történő változásait és egybeszerkesztésének alapját képezi, és ebből nyelvtani szabályokat, nyelvtani törvényeket szerkeszt. Ebben a tekintetben a nyelvtan a mértanra emlékeztet, mely törvényeit a konkrét tárgytól elvonatkoztatva adja meg, a tárgyakat mint konkrétság nélküli testeket vizsgálja, s a köztük lévő viszonyokat nem mint bizonyos konkrét tárgyak közti konkrét viszonyokat határozza meg, hanem mint minden konkrétság nélküli testek viszonyait általában."¹³

Az ember azt hihetné, hogy a nyelvtannak, amelyet a nyelvben tartalma révén konkrét-nak tartott szókincsből vonunk el és amely a nyelv szótári szókészlete felett álló szabályok rendszere, szóval a nyelvtannak ez a helyzete szerfölött megkönnyíti azt, hogy a nyelvtan elvont rendszere egyes részleteiben vagy egészében át-

kerüljön egyik nyelvből a másikba. Az a megtévesztő benyomásunk támad, hogy egy-egy elvont nyelvtani szabály könnyen alkalmazható bármely nyelv szókészletére, sémája bármely szóval kitölthető.

A tények azonban azt bizonyítják, hogy ez nem így van: a nyelvtani szabályokat nem lehet átültetni egyik nyelv szókincsének talajából egy másik nyelv szókincsének talajába.

Kiderül, hogy nyelvtani elvonatkoztatásról csak külön-külön az egyes nyelvekkel kapcsolatban beszélhetünk. A nyelvtani elvonatkoztatás nem légüres térben történik, hanem egy-egy konkrét nyelv konkrét szókincs-anyagából kiindulva. A nyelvtani elvonatkoztatás a nyelv szótári szókészletén belül játszódik le s ha el is vonódik belőle, mégis oly szorosan összefügg vele, hogy a konkrét szókészleten kívül nem is létezik.

A nyelvtani szabályokban összegeződik az a legáltalánosabb, ami az illető nyelvben megvan. "A nyelvtan az emberi gondolkodás hosszú elvonatkoztató munkájának eredménye,"^{12a} amely meghatározott nyelvi formákban ölt testet. Ez utóbbi körülmény tükröződik abban, hogy minden nyelv a - gyakran szókészleti elemekből eredő - nyelvtani kategóriák meghatározott külső kifejezési eszközeinek rendszere; abban, hogy minden nyelv rendszerében vannak átmeneti elemek, amelyek hol lexikológiai egységekként, hol pedig mint nyelvtani elemek használatosak /ilyenek pl. a német werden, will, man; az angol have, get stb./; abban, hogy a nyelv nyelvtani rendszerén belül a nyelvtani szabályok egymással különféleképpen társíthatók /arról már nem is szólva, hogy a különféle nyelvekben más és más kategóriák lehetségesek/, és végül abban, hogy a nyelvtani szabályok és törvények érvényessége szavaknak szigorúan megszabott kategóriákra terjed ki, vagyis más szóval abban, hogy minden nyelvben a nyelvtani elemek meghatározott lexikológiai elemekkel kapcsolhatók össze s ez szilárd rendszert alkot. Világos példát hoz fel az efféle összekapcsolódásra V.V. Vinogradov akadémikus. "A mai orosz nyelv igeaspektus-kategóriája, - írja Vinogradov, - amely az orosz népi gondolkodás hosszú elvonatkoztató munkájának eredménye, egy és ugyanazon cselekvésnek két minőségileg különböző aspektusát fejezi ki, egyfelől mint oly cselekvést, amelyet bizonyos határok között eredményben tekintünk, másfelől pedig mint oly cselekvést, amelyet folyamatosságában, belső hatásaira való tekintet nélkül szemlélünk. Az orosz igék nagy részének két egymással kölcsönös viszonyban álló alakja: befejezett és befejezetlen alakja van, pl. dat' - davat' /ad - adogat/; delat' - szdelat' /csinál - megcsinál/ stb. Az aspektus-kategóriával függ össze az igei aspektusok alakképzésének bonyolult szerkezete. Minden ige feltétlenül valamely aspektus-kategória alá tartozik és minden cselekvést bizonyos aspektusában kell elgondolnunk. Ebben a tekintetben az aspektus-kategória az általánosítás magasabb fokára emelkedett s legyőzte a konkrét szókincs-anyag ellenállását. Az orosz igék sok fájának azonban nincs aspektusbeli alakpárja. Ez elsősorban az igék lexikológiai jelentésétől és történeti multjától függ. Ezenkívül összefügg az igéképzés sajátosságaival is. Így az oroszban az igekategóriák aktívan kiegészülnek a denominális képzésekből, de ezeknek a denominális verbumoknak - lexikológiai jelentésüknél fogva - távolról sem minden típusa kapcsolható oly igekötőkkel, amelyek aspektus-jelölő praefixumokká válhat-

nak. Például: grafit' - razgrafit' /vonalmaz, megvonalmaz/; telegra-
firovat' - protelegrafirovat' /távíratos - megtávíratos/; liberal' -
nicsat' - proliberal'nicsat' vagy naliberal'nicsat' /liberális el-
veket vall - liberálissá válik/; vö. kusztárnicsat' /kusztárkodik/
stb."¹⁴ A nyelvi anyag vizsgálata azt bizonyítja, hogy "a különfé-
le nyelvtani kategóriák az egyestől és konkrétól való elvonatko-
zás különböző fokát mutatják és a nyelvtan, miközben e kategóriá-
kat élő mozgásukban, kifejezésük valamennyi formájában szemléli,
nem térhet ki az általuk felölelt lexikológiai anyag jellegének
meghatározása elől."¹⁵

Az a szerep, melyet a grammatika a nyelv rendszerében betölt, ma-
gyarázza meg a nyelv szilárd és óriási ellenállóképességét a kül-
ső hatásokkal szemben. A nyelvtani struktúra, amely a nyelv legál-
talanosabb elemeinek kifejezője, egyben alap is, amelyre a nyelv
egész épülete épül. Nem építhetjük át az épület alapját anélkül,
hogy magát az épületet le ne romboljuk. Ennélfogva a nyelv nyelv-
tani struktúrája a nyelv külső behatásoktól legjobban megvédett
része. A nyelv nyelvtani struktúrájához közvetlenül nem férhetnek
hozzá idegen elemek. Ez csak az elvonatkoztatás egyre magasabb és
magasabb fokán álló nyelvi egységek kötött és egymásba logikusan
átmenő rendszere révén történhet.

A nyelv felépítésének hasonló, hogy úgy mondjam, terve, amely alap-
sémájában minden nyelv számára közös, de konkrét megnyilvánulásá-
ban eltérő, biztosítja a nyelv igen nagyfokú szilárdságát. E szil-
árdság azokon a területeken a legnagyobb, amelyek a nyelv lega-
lapvetőbb, leglényegesebb és legáltalánosabb részeihez tartoznak.

Ennek az általános tervnek a konkrét megvalósulása teremti meg a
nyelvek történelmi és nemzeti sajátosságát. Mivel ezt a kérdést
csak I.V.Sztálin utmutatásai szerint oldhatjuk meg, melyek rávi-
lágítanak arra a szoros kapcsolatra, amely a nyelv fejlődése és a
népnek, - a nyelv hordozójának - története között áll fenn, szük-
ségképen felmerül az a probléma, hogy milyen formái vannak a nyelv
különféle elemei és a nyelv létezésének történelmi feltételei köz-
ti kapcsolatnak. N.J.Marr a maga vulgáris szociológiai felfogá-
sára jellemző egyoldalúsággal, sematikusán oldotta meg ezt a prob-
lémát. Szerinte a társadalmi és ideológiai kategóriák a nyelv min-
den aspektusában egyenesen és közvetlenül visszatükröződnek. Ezzel
nemcsak a nyelv egyes aspektusainak sajátosságát dobta sutba, ha-
nem a nyelvek nemzeti és történelmi eredetiségét is teljesen figyel-
men kívül hagyta. N.J.Marr elméleti konstrukciónak ez a része is
merőben ellentmond a nyelvi valóságnak. E probléma helyes megoldá-
sát is I.V.Sztálin nyelvtudományi munkái teszik lehetővé.

Ha következetesen és bizonyos, feltétlenül szükséges egyszerűsi-
téssel vizsgáljuk meg az itt felmerülő körülményeket, akkor a kö-
vetkező kép rajzolódik elénk. A nyelv a maga leginkább periféri-
kus részében egyenesen és közvetlenül reagál a társadalmi és gaz-
dasági életnek az illető nyelvterületen végbemenő minden eseményé-
re. Ez a periférikus rész azokat az osztályjellegű, szakmai és
egyéb szókészleteti elemeket foglalja magában, amelyek egy-egy tár-
sadalmi alakulat érdekeit szolgálják. A szókészletnek ebből a ré-
széből válnak ki és kerülnek be az egész nép számára közös szótá-
ri szókészletbe azok az elemek, amelyek az egész népközösség esz-
méinek és fogalmainak kifejezésére szükségesek. A nyelv szókincsé-
nek e részéből válik ki viszont az az új lexikológiai egység, amely

a nép számára létezésének folyamán mindvégig létfontosságú. Természetes, hogy e lexikológiai kategóriák mindegyikének megvan a maga sajátossága és nem elszigetelten, hanem egymással kölcsönös viszonyban szerveződnek meg, nemcsak a nyelv szókészletén belül, hanem a nyelvrendszer egészén belül is. Csak éppen megemlítjük, hogy új elemek keletkezése a nyelvnek még egészen periférikus - zsargon - részében is az illető nyelv nyelvtani szabályaira támaszkodik. Ismeretes, hogy a mesterséges szókinccsel rendelkező argotnak is minden fajtája, mint pl. az u.n. csavargónyelvek vagy az u.n. iskolai-"nyelvek", saját szavainak mondatává való összefűzésére az anyanyelv grammatikáját használja.

Visszont a szókészlet az a közeg, amelyben "az emberi gondolkodás elvonatkoztató munkája" végbemegy: ez a gondolkodás választja ki a nyelv szókészletének legáltalánosabb elemeit, ez sorolja őket meghatározott kategóriákba s ez állapítja meg a szavak mondatává való egybeszerkesztésének szabályait. E tételt semmiképpen se értjük úgy, mintha a gondolkodást a nyelvi formákkal szembeállítanók vagy tőlük elszigetelnők. A gondolkodás elvonatkoztató munkája nem akármelyik irányból halad a nyelv szókincsbeli anyaga felé. Nyelvtani formákban valósul meg és fogalmi kifejezésére olyan szavakat használ fel, amelyeket megfelelően igyekszik nyelvtanilag megszervezni, s ezzel saját tevékenységének sikereit növeli. Ha a grammatika a nyelv szókincsének megkerülésével jönne létre és ha bizonyos szabályok formájában közvetlen tükröződése és rögzítése lenne azoknak a törvényszerű kapcsolatoknak és viszonyoknak, amelyeket az emberi gondolkodás az objektív valóságban ennek megismerése során feltár, akkor ez esetben a különféle nyelvek nyelvtanainak csaknem teljesen azonosaknak kellene lenniük, s csupán logikai tökéletességük foka különböznék egymástól. A gondolkodás elvonatkoztató munkája azonban, ami konkrét nyelvi formákban történik, szükségképpen különböző utakon jut el a nyelvtani általánosításokig. A nyelvtani elvonatkoztatást, mint magasabbrendűt, megelőzi a lexikológiai elvonatkoztatás. A nyelvtan felállítja a maga szabályait, melyek az objektív valóság törvényszerűségeit tükrözik, de az objektív valóság jelenségei úgy jelennek meg előtte, ahogyan a nyelv szavaiban le vannak rögzítve. A különféle nyelvek szavai azonban, noha egy és ugyanazon tárgyakat és jelenségeket jelölik, jelentésükben variálódhatnak, a jelölt tárgyaknak más és más uralkodó jegyeit rögzíthetik, olyan sajátosságaikat emelve ki, amelyeket más nyelvek nem ismernek. Ha pl. összehasonlítjuk az orosz человек /ember/ szót a német Mann-al vagy a latin homo-val, akkor ebben a közönséges szóban is lényeges jelentésbeli eltéréseket fedezünk fel. A német Mann egyaránt használatos 'ember' és 'férj' jelentésben, latin megfelelőjének, a homo-nak pedig 'ember' jelentése mellett 'férfi', 'polgár' jelentése is van. Főként ennek a körülménynek tulajdonítható, hogy a különféle nyelvek nyelvtani rendszerében - a közös mozzanatok mellett - nagyfokú eltérések is vannak.

Itt elérkezünk ahhoz a kérdéshez, hogy a nyelvtani elemek mennyiben függnek a nyelv történelmi létezésének feltételeitől. Ez a kérdés igen bonyolult. A rá adandó választ, úgy látszik, a nyelv keletkezésének legkezdetibb mozzanataiban kellene keresnünk. Ez azonban lehetetlen, mivel hiányoznak a szükséges adatok; a történelemelőtti korbá nyúló vonal, mely a nyelv történelmi létének szakaszait jelöli, annyira kockázatos és megbízhatatlan, hogy lehetetlen rajta előrejutni. A nyelvész tehát kénytelen a

nyelv kialakult rendszerével foglalkozni és történeti síkon azokat a változásokat tanulmányozni, amelyek a már meglévő rendszerben mennek végbe.

A nyelv a társadalmi jelenségekhez tartozik. "A nyelv a társadalom keletkezésével és fejlődésével együtt keletkezik és fejlődik. Elhal a társadalom elhalásával együtt. A társadalmon kívül nincs nyelv."¹⁶ A nyelvi rendszer léte és továbbfejlődésre való képessége attól függ, hogy a társadalmi lét adott szakaszán biztosítani tudja-e az emberi érintkezést. Ebben fejeződik ki a nyelv egészének történelmi meghatározottsága. Az a rendszer, amely a maga egészében meghatározott, ezt a meghatározottságát összetevőire is átruházza. Ezért általánosságban nehéz tagadni, hogy a nyelvtani struktúra is függ a nyelv létének és fejlődésének történelmi feltételeitől.

Másfelől azonban szemellátható és nyilvánvaló kapcsolatot s függőséget nem sikerül itt felfedeznünk. Az is tisztázatlan marad, hogy azok a nyelvek, amelyek megközelítőleg azonos társadalmi viszonyok között találhatók, milyen körülmények folytán választják a fejlődésnek más és más, gyakran egymással homlokegyenest ellenkező útjait, s tartanak meg és tökéletesítenek oly kategóriákat, amelyeket a rokon nyelvek elvetettek. Így pl. az orosz nyelv nem vette át a névelők rendszerét, a bolgárban viszont a névelők jelentős mértékben kifejlődtek. A szláv nyelvekben a kumulatív /kettős/ tagadás fejlődött ki, a germán nyelvekben viszont az egyszeres tagadás terjedt el, stb. A hasonló természetű s nagy számban előforduló tények azt a gondolatot ébreszthetik bennünk, hogy az egyes nyelveknek immanens, saját külön fejlődési tendenciáik vannak, vagy feltehetővé teszik azt a nézetet, hogy a nyelvi rendszerek, melyek valószínűleg a társadalmi fejlődés tényének hatása alatt alakultak ki, jelenlegi formájukban váltak olyan organizmusokká, amik sajátos, autonóm, a nyelvi rendszernek csupán szerkezeti sajátosságaiból folyó törvényszerűségeket vettek fel és amelyek fejlődésük jelenlegi szakaszán teljesen függetlenek a társadalmi és történelmi szubsztrátumtól mind működésük, mind pedig fejlődésük formáiban.

Valójában azonban, ahogy I.V.Sztálin hangsúlyozza, a nyelv nyelvtani rendszerét nem tekinthetjük függetlennek annak a társadalmi környezetnek a hatásaitól, amelyben létrejött, s amelynek érdekét a nyelvi rendszeren belül szolgálja. I.V.Sztálin utalása arra, hogy "a nyelvet és fejlődési törvényeit csak abban az esetben lehet megérteni, ha a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzák a társadalom történetével, a nép történetével",¹⁷ egyaránt vonatkozik a nyelv valamennyi alkotórészére, tehát nyelvtani rendszerére is.

A nyelvi rendszer e tekintetben való történelmi meghatározottságát az a körülmény is megerősíti, hogy a nyelvtani szabályokat egy bizonyos szókincsbeli anyag közegén belül vonjuk el, amelynek a kialakulása minden kétséget kizáróan függ a nyelv létezésének történelmi feltételeitől. A nyelv szókincsbeli alapja és grammatikája közti eleven kapcsolat a nyelv egész élete folyamán megmarad; a nyelv e két alkotó eleme egységes egésszé olvad össze és szüntelen kölcsönhatásban van a legrégebb időktől kezdve, midőn még csak kialakulóban voltak a nyelv alapjai, midőn a nyelvnek még csak igen "szegényes szókészlete" volt, de ugyanakkor bizo-

nyos nyelvtani rendszere is volt, "igaz, hogy kezdetleges, de mégis nyelvtani rendszere."¹⁸ Ez a kapcsolat, amelyet a társadalmi viszonyok ösztönzően befolyásoltak, serkentőleg hat új nyelvi tények kialakítására. Az új fogalmak, amelyek "... a társadalmi rend változásaival, a termelés fejlődésével, a kultúra, a tudomány stb. fejlődésével kapcsolatban"¹⁹ keletkeznek, visszatükröződnek a nyelvi rendszerben s ehhez elsősorban az alapszókincs forrásait veszik igénybe és a nyelv nyelvtani törvényeire támaszkodnak. Ez utóbbiak viszont a szókincsen kívül nem léteznek. Jellemző, hogy azok a nyelvek, amelyeknek nincs társadalmi alapjuk és amelyek csak leszűkített körben használatosak, az egész nép számára közös nyelvek mellett, mint például a középkori Európa latin nyelve, új szavakkal gyarapodhatnak, bár képtelenek új nyelvtani jelenségek kifejlesztésére.

A nyelvtani szabályok kialakulásának folyamán az a körülmény a leglényegesebb, hogy e szabályok sajátos mivoltukat a konkrét szókészletből való elvonás közben nyerik. A nyelvtannak több specifikus jellemvonása van, de a legfőbb az, hogy "... azzal, hogy elvonatkoztat az egyestől és konkrétától - mind a szavakban, mind a mondatokban, - az általánost ragadja meg, azt, ami a szavaknak a mondatokban történő változásait és egybeszerkesztésének alapját képezi, és ebből nyelvtani szabályokat, nyelvtani törvényeket szerkeszt"...²⁰ és "ebben a tekintetben a nyelvtan a mértanra emlékeztet, amely törvényeit a konkrét tárgytól elvonatkoztatva adja meg, a tárgyakat mint konkréttság nélküli testeket vizsgálja, s a közöttük lévő viszonyokat nem mint bizonyos konkrét tárgyak közti konkrét viszonyokat határozza meg, hanem mint minden konkréttság nélküli testek viszonyait általában."²¹ Más szóval, e jellemzés értelmében a nyelvtani struktúra nem képes kifejezésre juttatni azt, hogy közvetlenül függ a nyelv létének konkrét történelmi feltételeitől. A nyelvtani szabályok híján vannak minden olyan ismérvnek, amely arra mutatna, hogy közöttük és a történelem konkrét tényei között közvetlen összefüggés van; viszont jellemző ismérve ez a nyelv szókincsbeli részének, mely az efféle függésnek szintén különféle formáit mutatja. Csak ha megtörténik ez a leválasztódás, aminek szintén más és más fokozatai vannak, beszélhetünk valamely nyelvtani szabály vagy törvény keletkezéséről. De ugyanakkor ez az összefüggés általános formában itt is megvan, mivel a nyelv nyelvtani struktúrája elválaszthatatlan a szókinctől /amiről fentebb volt szó/, mivel a nyelvtani elvonatkoztatás megnevezett szókincsbeli környezetben megy végbe és ettől nem szakítható el, és végül mivel a keletkező nyelvtani kategória a maga kifejeződését keresve mégis csak a szókincs felé fordul. Így pl. az angol nyelv a jövő idő kifejezésére a sculan és willan modális tartalmu igék segítségével folyamodott; ezek lexikológiai jelentésük folytán váltak alkalmassá új funkciójukra. A későbbiek során ezek az igék bonyolult rendszerbe foglalták az angol igeviszonyokat, miközben nagymértékben elvesztették saját lexikológiai jelentésüket. A német nyelv eredetileg szintén megpróbálta felhasználni ugyanezeket az igéket az új célra /vö. az ófelnémetben: berga sculun swinan - 'a hegyek lesüllyednek'; then altan Satanasan wilit er gifāhan - 'foglyul ejti az öreg sátánt'/, de később a cselekvés-kezdés aspektusát a werden igéből és a jelenidejű melléknévi igenévből, majd az infinitívusból álló szerkezettel kezdte jelölni. Az orosz nyelv ugyanerre a célra a perfektív igék meglévő alakját használta, miközben a befejezettség jelentésével nem bíró igék számára az ana-

litikus formához fordult. Nyilvánvaló, hogy a nyelvnek nem felelhet meg akármilyen többé-kevésbé alkalmas forma az új nyelvtani jelentés kifejezésére, hanem csak az, amely rendszerébe beleillik. Mivel pedig a nyelvi rendszert nemcsak a grammatika, hanem a szókincs is alkotja, a nyelvtani szabályokban megvan a nyelvek létezésének történelmi feltételeitől való általános függőség. De egy-egy adott esetben a függőségnek egy-egy sajátos fajtát látjuk. Ez a függőség a nyelv nyelvtani rendszerének sajátos strukturája révén jön létre, vagy még távolabbra mutató függésről van szó.

I.V.Sztálin rámutat arra, hogy "az ipar és a mezőgazdaság, a kereskedelem és a közlekedés, a technika és a tudomány állandó fejlődése megköveteli a nyelvtől szótárának kiegészítését olyan új szavakkal és kifejezésekkel, amelyek szükségesek azok munkájához. És a nyelv, amely közvetlenül tükrözi ezeket a szükségleteket, új szavakkal egészíti ki szótárát, tökéletesíti nyelvtani rendszerét."²² A nyelvek fejlődésének mindezek az I.V.Sztálin által felsorolt általános művelődési és társadalmi feltételei a nyelv nyelvtani strukturájának tényeiben nem tükröződnek közvetlenül, mivel a nyelvtani struktúra alapjai ősrégi időkben alakultak ki. Ezek a történelmi tényezők, melyekhez hozzászámíthatnók még az olyan speciálisabb jellegű körülményeket is, mint az írásbeliség meghonosodása, a könyvnyomtatás feltalálása és elterjedése, a strukturális szempontból egymáshoz különféle mértékben közelálló nyelvek közti összefonódottság, a grammatikában nem hoznak létre olyan új szerkezeti tényeket, amelyek közvetlen tükröződésük következményei lennének. Ezért pl. az eset-rendszer leegyszerűsödését a germán nyelvekben semmiképpen sem szabad olyan esemény hatásának tulajdonítanunk, melyek az illető nyelvek hordozóinak, a népeknek társadalmi vagy művelődési életében játszódtak le. De a nép életének történelmi feltételei mégis hatással lehetnek nyelvének fejlődésére, hozzájárulnak ahhoz, hogy nyelvtani rendszere jobbra váljék vagy - más szóval - fejlesszék és tökéletesítsék meglévő minőségét, amire fentebb idézett szavaival I.V.Sztálin is rámutat.

A nyelv rendszerében tehát a szerkezeti elemek történelmi függősége más és másféle. Bár a nyelv kétségtelenül mind egészében, mind egyes szerkezeti elemeiben függ létének történelmi feltételeitől, a nyelvnek mindenegybes szerkezeti eleme beviszi saját specifikumának mozzanatait történelmi függőségének formáiba is. A periférikus szókincs függ az osztályjellegű és szakmai tényezőktől, a szótári szókészlet az egész népet átfogó közös gazdasági, társadalmi és kulturális érdekektől, az alapszókincs az illető nyelv hordozójának, a népnek egész történelmétől, a nyelvtani rendszer pedig - az emberi gondolkodás sikereitől, mely a maga elvonatkoztató munkáját meghatározott és változatos formákban végzi, s amely a nyelv keletkezésének legkezdetibb szakasza-
itól kezdve a nyelv konkrét minőségével dolgozik, s a nyelv belső törvényeivel összhangban tökéletesedik.

Ez az áttekintés, melyben kimutattuk a nyelv különféle strukturális összetevőinek viszonylagos változékonyságát kiváltó okokat, arra enged következtetni, hogy a fejlődésnek vannak olyan általános sajátosságai, amelyek minden nyelvi strukturában törvényszerűen megnyilvánulnak s vannak viszont olyan törvényszerű jelenségek, amelyek csak egyes strukturákra jellemzőek. Más szóval, a nyelvek fejlődésének vannak általános és sajátos törvényei.

A nyelv "a társadalmat mint az emberek érintkezésének eszköze, mint a gondolatok kicserélésének eszköze a társadalomban, mint olyan eszköz szolgálja, amely lehetővé teszi az embereknek, hogy megértsék egymást és megszervezzék a közös munkát az emberi tevékenység minden területén",²³ vagy más szóval, mint sajátos társadalmi jelenség, számtalan olyan specifikus sajátossággal rendelkezik mind természetében, mind működésének és fejlődésének formáiban, amelyek minden nyelv számára közősek. Mindazokat az alapvető sajátságokat, amelyeket a nyelv fejlődésével kapcsolatosan I.V. Sztálin munkái tártak fel, a fejlődés belső törvényeivel ellentétben joggal nevezzük a nyelvfejlődés általános törvényeinek. Ezekhez az általános törvényekhez kell számítaniunk a fokozatos nyelvi változás törvényét, amely szerint a nyelv fejlődése "... az új minőségnek, az új nyelvszerkezet elemeinek fokozatos és hosszás felhalmozódása útján, a régi minőség elemeinek fokozatos elhalála útján"²⁴ folyik; azt a törvényt, hogy a nyelv szerkezeti elemei egyenlőtlen ütemben fejlődnek, továbbá azt, hogy a nyelv szerkezeti elemei viszonylag állandók, "... amely a legérzékenyebb a változások iránt, majdnem szakadatlanul változó állapotban van",²⁵ mialatt az alapszókincs, amely "évszázadok folyamán gyűlt fel" és minden alapvető vonásában megmarad, állandóbb, "mint a nyelv szótári szókészletének alapja", a nyelv nyelvtani rendszere pedig "még sokkal lassabban változik, mint alapszókincese."²⁶ Ezeknek és más, minden nyelvi rendszerre kötelező érvényű általános törvényeknek a megállapítása biztos és világos távlatokat nyit a nyelvtörténeti vizsgálatok folyamán.

De ezek az általános törvények is más és más módon jutnak kifejezésre az egyes konkrét nyelvi rendszerekben. Egy-egy ilyen törvény általános képlete, konkrét alkalmazása során sokféleképpen nyilvánul meg, aszerint, hogy milyen az egyes nyelvek meglévő minősége, milyenek szerkezeti felépítésük sajátságai. A nyelvi rendszer szerkezeti elemeinek kölcsönös összehangoltsága, a nyelv létének történelmi feltételeitől való függésük, ami ezen elemek specifikumának megfelelően tükröződik vissza, különféle szerkezeti sajátságok megléte, melyek arra készítetik a nyelveket, hogy azonos ösztönzésekre különbözőképpen reagáljanak, - mindez arra vezet, hogy a nyelv általános törvényei az egyes nyelvek gyakorlatában olyképpen konkretizálódnak, hogy ez már nem minden nyelvre jellemző, hanem csak az egyes nyelvekre, vagy a szerkezetileg rokon nyelvek egyes csoportjaira.

De bármennyire más és más módon öltönek is testet ezek a törvények az egyes nyelvi rendszerek kontextusában, bármennyire variálódnak és részleteződnek is, mégis általános törvények maradnak, mivel az emberi nyelvnek, mint az emberi érintkezés szükségleteinek kielégítésére hivatott sajátos társadalmi jelenségnek lényegéből általában folynak.

De, ezenkívül, nincsenek felruházva azokkal a tulajdonságokkal, amelyek, másfelől, a nyelvfejlődés egyéb törvényeit jellemzik és amelyek a legideiglenesebb megfogalmazásban /ami jelentőségüket a nyelvfejlődés szempontjából értékelő sztálini tanításból folyik/, a nyelvfejlődés belső törvényeinek fogalmával kapcsolódtak össze. Ezeknek a nyelv nemzeti sajátságosságának meghatározása szempontjából nincs jelentőségük. Nem őrzik meg a nyelv meglévő minőségét. E minőség tökéletesedésének formái és utjai tehát szintén közrehatások nélkül folynak le.

S mivel a nyelvfejlődés belső törvényeit elsősorban az említett két ismerv jellemzi, logikusan folyik belőlük a harmadik is, hogy t.i. egyetemes belső törvények megformulázása lehetetlen. Ez az első tekintetre rendkívül egyszerű tétel nem mindig látszik nyilvánvalónak és miután megkerülük, a nyelvfejlődés belső törvényeinek fogalma alá vesznek olyan jelenségeket és folyamatokat is, amelyeknek sem a nyelvfejlődés belső törvényeihez, sem általános törvényeihez nincs közük.

Igaz, hogy az ember gondolkodási tevékenysége, ami nyelvi formákban megy végbe és ami ezeket a nyelvi formákat saját szükségleteinek megfelelően alakítja át, az egyes nyelvekben általános gondolati tartalmakat rögzít meg. Ezért lehetséges, hogy az egyes nyelvekben megragadjuk pl. az okság, viszonylagosság stb. általános logikai kategóriáit. Számos esetben kimutatható, hogy ennek folytán az egyes nyelvekben azonos képződmények jönnek létre és a különféle nyelvi elemek fejlődése is közös uton halad.

De mindezek a körülmények sem teszik indokolttá, hogy minden nyelvre egyaránt érvényes egyetemes belső fejlődési törvények létezéséről beszéljünk. Ha azt állítanók, hogy ilyen törvények léteznek, ez szükségképen arra vezetne, hogy a nyelvek fejlődésének egységes formáiról, tökéletesedésük egységes útjairól beszéljünk. Már maga az a meghatározás is, amelyet I.V.Sztálin a nyelvfejlődés belső törvényeinek fogalmáról adott, mikor hangsúlyozta, hogy minden nyelv, függetlenül attól, hogy milyen külső hatások érik, "továbbhalad és tovább tökéletesedik saját fejlődésének belső törvényei szerint,"²⁷ kizárja annak lehetőségét, hogy efféle egyetemes fejlődési törvényeket állítsunk fel és a nyelvek tökéletesedésének egységes útjairól beszéljünk. I.V.Sztálin megállapítása teljesen egybevág a nyelvi valósággal. Egyetlen nyelv sem ismétli meg teljesen egy másik nyelv történelmi útját. Ugyanigy a nyelvek tökéletesedése is, jóllehet egységes ösztönzések nyomán folyik, mégis más és más módon megy végbe.

Azt is gyakran megkísérelték, hogy figyelmen kívül hagyva azt a kétségbevonhatatlan tényt, amely szerint minden nyelv a fejlődésnek és tökéletesedésnek sajátos útjait járja, a nyelvi strukturák tökéletesedésének egységes kritériumait állapítsák meg. Jellemző azonban az a körülmény, hogy mindezek a kritériumok nem a konkrét nyelvi rendszerek lényegéből folynak, hanem oly kísérő jelenségek révén kerülnek a nyelvbe, amelyekkel a nyelv szoros és szétszakhathatatlan kapcsolatban lehet, amelyek alapjai a nyelvnek, de amelyek specifikuma szempontjából nem döntőek.

Eléggé elterjedt az a nézet, mely szerint a nyelvfejlődés alap-tendenciájának kell tekintenünk azt a törekvést, hogy a nyelvben minél nagyobb számban keletkezzenek legáltalánosabb kategóriák. Egyes nyelvtudósok ebben a tendenciában a nyelvek belső fejlődésének egyetemes törvényét látják. Holott ez a tendencia a gondolkodás fejlődésének útjait jelzi.

De ha egyenlőségi jelet teszünk a gondolkodás és a nyelv közé, ez ~~éppoly~~ helytelen, ha nem még helytelenebb, mintha megtagadjuk a nyelv természetének sztálini értelmezését és visszakanyarodunk Marrhoz. Egészen nyilvánvaló, hogy a gondolkodás fejlődésének ez az alaptendenciája visszatükröződik a nyelvben, mégpedig elsősor-

ban a szókincsben /az u.n.lexikológiai elvonatkoztatás, amely a szavak általánosított jelentéseit hozza létre és a sajátos jelentésű szavak mellett elvontabb jelentésű szavakat alkot/.Egészen nyilvánvaló, hogy ez a tendencia a gondolkodással együtt a nyelv nyelvtani rendszerén és a nyelvi rendszert alkotó szerkezeti elemek kapcsolatainak összességén is urrá lesz. De az adott esetben a gondolkodásból kiinduló tendencia más és más strukturákba ütközik és ezért az egyes nyelvekben szükségképen más és más irányba terelődik. És mivel így az általánosító tendencia az egyes nyelvi rendszerekben egymástól különböző és gyakran egymásnak ellentmondó tények kialakulására vezet, ezzel kapcsolatosan sem beszélhetünk minden nyelvre érvényes egységes törvényekről.

Ugyanigy abban sem lehet a nyelvi fejlődés és tökéletesedés egyetemes belső törvényét látnunk, hogy az egységes nyelvtani tartalom kifejezésének sokféle módja kiküszöbölődik és egyetlen, egységes formát ölt. Ha ezekben a nyelvi analógiák által irányított folyamatokban a nyelv haladását, a fejlődés belső törvényének megnyilvánulását láthatnók, akkor az -s suffixumot, mely a mai angol nyelvben a főnévi többesszám egyetemes jelévé vált, tökéletesebbnek és haladottabbnak kellene tartanunk, mint az -ül suffixumot, mely az orosz nyelvben csak egyike a főnévi többesszám sokféle jelölési módjának. Azt pedig, hogy a perzsa nyelvben a többesszám régi -ha és -an suffixuma mellett az ujonnan kölcsönzött -at és -dzsat suffixumok is használatosak /bagat, 'kertek', karhandzsat 'gyárak', a bagha és karhanaha mellett/, egyenesen a nyelv visszafejlődésének kellene tartanunk. A nyelv analógiás szabályozása, ha teljes következetességgel megvalósulna, a nyelv szimplifikálására, nem pedig tökéletesedésére vezetne. A nyelvek azonban nem vetik alá magukat teljesen az analógiának és amellet, hogy egyes alakjaikat egységesítik, elég eleven bennük az alakok differenciálódása is. Épp ezért a nyelvek fejlődésének későbbi stádiumában aligha kisebb a szabályoktól való eltérések száma, mint fejlődésük korábbi szakasza folyamán.

Ugy látszik, hasonló megállapításra juthatunk az általános hangtörvények kérdésével kapcsolatosan is. Kétségtelen, hogy efféle általános, s a hangnyelv természetéből folyó mozzanatok vannak. Egyebek között a különféle asszimilációk, disszimilációk stb. alakjában jelentkeznek. De mindezek a folyamatok, mint erre már rámutattunk, a beszéd fiziológiai természetében gyökereznek és ezért immanensen, más nyelvi folyamatoktól, a meghatározottság rendszerétől függetlenül zajlanak le, és ami a legfőbb, nem a nyelv szükségletei és a rendelkezésre álló eszközök tökéletesítésére irányuló fejlődési folyamatai sugalmazzák őket. Így pl. a nyelvfejlődés belső szükségleteitől függetlenül folynak le olyan hangtani jelenségek, mint a török és más nyelvek magánhangzó-illeszkedése, vagy a germán nyelvekre jellemző Brechung-jelenség.

Más lapra tartozik a hangtani elemeknek a nyelv szükségleteihez való alkalmazkodása, rendszerré való illeszkedése, ami egy bizonyos fonémrendszer stb. alakjában már magában véve törvényszerű szabályok formáját ölti. Ez esetben már nem valamiféle egyetemes hangtörvényekről kell beszélnünk, hanem egyes konkrét nyelvek fonológiai sajátosságairól, amelyeket a nyelvi rendszer kontextusában annak egyéb szerkezeti összetevőivel egyenlő jogok illetnek

meg, amelyek ennél fogva ugyanolyan mértékben jellemzik a nyelv belső organizmusát, mint amazok.

Ami a nyelv folytonos tökéletesedését illeti, a nyelvfejlődés függ a nyelv természetétől, valamint azoktól a funkcióktól is, amelyeket a társadalomban betölt. "A nyelv, - mondja I.V.Sztálin - szerszám, eszköz, melynek segítségével az emberek egymással érintkeznek, kicserélik gondolataikat és kölcsönösen megértik egymást. A nyelv, minthogy közvetlen kapcsolatban áll a gondolkodással, regisztrálja és szavakban, szavakból fűzött mondatokban lerögzíti a gondolkodás munkájának eredményeit, az ember megismerő tevékenységének vívmányait és így lehetővé teszi a gondolatcserét az emberi társadalomban."²⁸

A nyelvi rendszer fokozatos és folytonos tökéletesedése tehát nem azért történik, mert a nyelvnek, mint valamely önmagában zárt organizmusnak immanens tulajdonsága a "kényelemre" vagy "jobbá válásra" irányuló teleologikus tendencia, ahogy ezt egyes külföldi nyelvészek /Gabelentz, Jespersen és mások/ bizonygatni próbálták és nem is azért, mert a nyelvi folyamatok alapja a belső célszerűség, amit a nyelv a nyelvtani rendszer egyszerűsítésére és a nyelvtani alakok egységesítésére vezető analógia segítségével ér el, hanem azért, mert ezt saját működése és a társadalomban betöltött funkciói követelik meg. Az objektív valóság megismerésének folyamán egyre tökéletesedő gondolkodás nem érheti be merev nyelvi formákkal. Kiselejtezi vagy átértelmezi a nyelv régi elemeit új elemeket hoz létre. A nyelvi rendszer olyanná igyekszik tenni, hogy a rendszer a legjobban megfeleljen a nyelv funkcióinak, hogy képes legyen a gazdagabb és bonyolultabb gondolati tartalom mennél tökéletesebb és egyértelmű kifejezésére. Ezzel meg is határoztuk a nyelv tökéletesedésére irányuló tendenciát.

A nyelv tökéletesedése, ami abban nyilvánul meg, hogy a nyelv szóközi szókészlete gyarapodik s hogy az emberi gondolkodás megismerő tevékenységének eredményei nyelvi formákká szilárdulnak, az egyes nyelvekben más és más módszer szerint megy végbe. Nem arról van itt szó, hogy az egyes nyelvek a viszonylagosság fogalmát, az idő- és helyviszonyokat, az állitmányi szerepet stb. más és más formai eszközökkel fejezik ki, ami persze szintén a nyelvi rendszerek sajátosságaihoz függ össze; hanem elsősorban arról, hogy a nyelvtani kategóriák és a gondolkodás kategóriái minden egyes nyelvben más és más viszonyban állnak egymással és más és más módon fonódnak egymásba. Emellett, úgy látszik, lehetetlen olyan általános formai kritériumokat kidolgozni, amelyek alapján az egyes nyelveknek vagy egy-egy konkrét nyelv egyes elemeinek tökéletesedését meg lehetne állapítanunk. Ugyanigy nem állíthatunk fel minden nyelv számára közös belső törvényeket sem, melyek a nyelv tökéletesedésében megnyilvánuló nyelvi fejlődést tükröznék.

Az azonos nyelvtani funkciók kifejezésére szolgáló kész eszközök összehasonlító és elszigetelt egybevetése semmiféle képet nem nyújt viszonylagos progresszivitásukról, mivel a nyelvi elemek változásának célszerűségét és irányát csak a nyelvi rendszer egészének összefüggésében ítéldhetjük meg. Ezek olyan mértékben tökéletesednek, mint az egész rendszer a maga egészében, melynek ugyan csak egy-egy részletét alkotják, de amelynek többi részeihez sokféle kapcsolat fűzi őket.

Ami a rendszer egészének tökéletesedését illeti, a kérdés egyetlen lehetséges megoldását I.V.Sztálin nyújtja, amikor kifejti, hogy a nyelv fejlődése "a létező nyelv alapelemeinek kifejlesztése és tökéletesítés útján"²⁹ folyik le: mivel a nyelvek strukturájukat tekintve sokfélék, a nyelvek tökéletesedése sem mehet végbe egységes módon és fejlődésüknek egységes belső törvényei sem lehetnek. Nem beszélhetünk tehát a nyelvek fejlődésének és tökéletesedésének egyetemes és általános belső törvényeiről, sem strukturájuk tökéletességének abszolút és általános kritériumairól. Van viszont a nyelvben olyan, a nyelv természetéből folyó törekvés, hogy az adott rendszert a lehető legjobban hozzáidomítsa a beszélők igényeihez, aminek folytán a nyelvben oly változások mennek végbe, amelyek a nyelvrendszerben működő erőknek mintegy eredői, s e változások úgy folynak le, hogy ne bontsák meg a nyelv szilárdságát, és annyiban progresszívek, amennyiben lehetővé teszik, hogy a rendszer a maga egészében megközelítőleg a legtökéletesebben tölthesse be fő funkcióját.

De beszélhetünk és kell is, hogy beszéljünk a nyelvfejlődés általános törvényszerűségeiről, csak hogy egészen más sikon, mégpedig a közös nyelvi anyaggal és strukturával rendelkező nyelvek csoportjával kapcsolatban. Itt a kérdés a nyelvek rokonságának problémájához kapcsolódik.

Egyes nyelvekben a nyelv belső fejlődésének oly általános törvényszerűségei vannak, amelyek abban nyilvánulnak meg, hogy a nyelvekben azonos minőségű elemeket találunk. E körülmény az illető nyelvek rokonságáról tanuskodik. Hogy a rokon nyelvek milyen mértékben rokonok, az attól függ, hogy több vagy kevesebb közös belső törvényük van-e. Nagy szerepet játszik itt az, hogy a nyelv különféle szerkezeti elemei más és más mértékben reagálnak a külső nyelvi hatásokra. Azokat a nyelveket, amelyeknek közös nyelvtani strukturájuk van, olyan nyelveknek kell tekintenünk, mint amelyek rokonságuknak legmeggyőzőbb bizonyítékait szolgáltatják, mivel a nyelvtani elemek a legszilárdabbak és egyik nyelvből a másikba nem lehet őket átültetni. A nyelvrokonság kérdésében nem kevésbé fontos a nyelvek szókincsbeli hasonlósága.

Az, hogy a nyelvekben az azonos szerkezeti elemek száma különböző, a nyelvek közötti kapcsolatoknak különféle formáit hozza létre. Ha egyes nyelvek nyelvtani strukturája jelentős mértékben hasonló, de ~~szókincsükben~~ és hangrendszerükben van egy bizonyos számú eltérő elem, akkor ezek a nyelvek teljesen kereszteződhetnek vagy egészen összeolvadhatnak.

Jobban mondva nincs is mit keresztezniök, mivel legfőbb szerkezeti elemeik közösek.

De ha a nyelvek más és más történelmi viszonyok között fejlődve közös nyelvtani kategóriáik közül csak a legelvontabbakat tartják meg, és mellettük számos új és önálló nyelvtani elemet fejlesztenek ki, e nyelvek kölcsönös viszonyának a formája más lesz, s egyúttal kereszteződésük lehetősége is más, jóval korlátozottabb lesz.

Nyilvánvaló, hogy ahogyan a nyelvek egyre jobban elidegenednek egymástól, a közös belső törvények megőrzése szempontjából a legeltérőbb fokozatokat mutatják, s ennek megfelelően szükségképpen

más-más módon kell megoldanunk azt a kérdést, hogy e nyelvek mily mértékben rokonok és kölcsönös egymásrahatásuk vagy kereszteződésük - ami néhány esetben szintén előfordul, - potenciálisan mennyiben lehetséges.

A nyelv szerkezeti összetevőinek és egész nyelvi rendszereknek a nyelvi érintkezés során tapasztalható kölcsönös viszonyát persze nehéz egy kaptafára huzni. Itt a legkülönbözőbb módosítások lehetségesek, sőt néhány kivétel is akadhat az említett általános tételek alól /mint pl. az arab főnevek többesszámának belső flexióval történő, u.n. "töréses" képzésmódjának behatolása tösgyökeres iráni szavakba; ez persze nem vált általánossá/. /Vö. lur- alvar kurd - akrad./ De egyes, ehhez hasonló tények egyáltalában nem bizonyítanak az itt körvonalazott törvényszerűségek ellen.

Tehát, hogy a nyelvek mennyiben rokonok, azt annak mérlegelése alapján kell eldöntenünk, hogy vannak-e bennük közös belső törvények, melyek valamikor egy közös nyelvi szubsztrátumban alakultak ki. Ennek alapján gyakorlati téren, mikor az összehasonlító-történeti módszert alkalmazzuk és a rokonnyelvek elemeit megállapítjuk, néhány esetben pedig rekonstruáljuk/főként azért, hogy a nyelvfejlődés törvényszerűségeinek lefolyását kimutassuk/, ezeket az elemeket a szerint kell csoportosítanunk, hogy a nyelvnek mely szerkezeti részeihez tartoznak. Az összehasonlító-történeti elemzés legértékesebb támpontjai azok az elemek lesznek, amelyek a nyelv legszilárdabb és külső hatásoknak legkevésbé kitett szféráihoz tartoznak. Ha a felderített közös elemeket nem így differenciálva osztályozzuk, akkor eljárásunk nyomán a nyelvek valóságos kapcsolatai és fejlődésük utjai nem válnak világossá.

Ez az eljárás viszont lehetővé teszi, hogy helyes vágányokra tereljük a rokonnyelvek tanulmányozását, melyek konkrét fejlődésük során módosítják ugyan az alapnyelv minőségét, de - viszont - a nyelvfejlődés egységes és egészen általános törvényeinek továbbra is alá vannak vetve.

X X X

Miután így áttekintettük a nyelv működésének azon mozzanatait, amelyekben a legtisztábban érvényesül a belső törvények hatóereje, e belső törvények természetére és jellegére vonatkozóan, persze csak igen nagy általánosságban, az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

1. A nyelv fejlődésében kialakulnak bizonyos általános törvények, amelyek a nyelv lényegéből folynak, és belső törvények, amelyeket az egyes konkrét nyelvek strukturájának specifikus sajátosságai határoznak meg. Ezek a sajátosságok a nyelv nyelvtani rendszerében és alapszókincsében összpontosulnak és a nyelvek egymástól eltérő felépítésű organizmusává változnak át.

2. A nyelvfejlődés belső törvényeit a konkrét nyelvek azon állandó sajátosságainak összesége teszi, amelyek a nyelv minőségét alkotják és a nyelv nemzeti sajátszerűségét jellemzik.

3. A nyelv egyik vagy másik szférájában végbemenő változások közül nem mindegyik hozható összefüggésbe a nyelvfejlődés belső törvényeinek működésével. Ezeket a változásokat csak akkor foghatjuk fel úgy, mint a belső törvények működésének megnyilvánulásait, ha a nyelv meglevő minőségének kibontakozását szolgálják, tehát a struktúra sajátossága által meghatározott nyelvi rendszer jellegzetességeivel kapcsolatosak.

4. A belső törvények működését az adott nyelvi rendszer tökéletesítésének szükségessége határozza meg. A nyelvi rendszer tökéletesedése abban nyilvánul meg, hogy a nyelv közeledik a maga funkciójának lehető legteljesebb és legpontosabb betöltéséhez és mialatt a nyelv különféle szerkezeti összetevői más és más formát öltenek, az egész nyelvi rendszer tökéletesebbé válik.

5. A nyelvek belső fejlődésének nincsenek egyetemes törvényei. Minden nyelvnek saját belső törvényei vannak. De ezek közül egyesek, rendszerint a legelvontabbak, kiterjedhetnek az anyagilag és szerkezeti rokon nyelvek csoportjára is; ezek a nyelvek anyagi és szerkezeti különbözőségük mértéke szerint válnak egyéni jellegűvé. Ez hozza létre az egyes nyelvek között ezek történelmileg meghatározott kapcsolataik során kialakuló kölcsönös viszonyok bonyolult rendszerét.

6. A belső törvények összegezik és testesítik meg a teljes egészében vett nyelvi rendszer sajátosságait, de a nyelv egyes szféráiban az illető szférák specifikumának megfelelően tükröződnek vissza. Tehát minden nyelv szókészletének és nyelvtani rendszerének vannak különálló és sajátos törvényei, de ezek egyúttal a nyelvi rendszer egészének sajátosságait is tükrözik.

7. Mindezek a következtetések viszont arra az általános tanulásra vezetnek, hogy a nyelvfejlődés belső törvényeit nem lehet külön tétel formájában, a nyelv konkrét sajátosságainak figyelembevétel nélkül meghatározni. A nyelvfejlődés belső törvényei a nyelv egész strukturájában testesülnek meg.

Tehát: a nyelvfejlődés belső törvényeinek tanulmányozása azt jelenti, hogy tanulmányozzuk a nyelv strukturáját, a benne működő törvényszerű normák rendszerét, mint a nyelv adott minőségének megnyilvánulását, s mint a nyelv nemzeti sajátságosságának kifejezőjét. E kutatásokat az általános törvények alapján s a nyelv hordozójának, a népnek történetével szoros kapcsolatban kell folytatnunk.

J e g y z e t e k :

1. I. Sztalin, Marksizm i voproszű jazűkoznanija /A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései/, Goszpolitizdat, Moszkva 1950, 29-30.1./oroszul/. Magyarul: Sztálin, Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. Szikra 1950. 27.1. A továbbiak során a szövegben előforduló idézeteket ezekből a kiadásokból vettük.
2. Ua. Oroszul: 30.1. Magyarul: 27.1.
3. Ua. Oroszul: 30.1. Magyarul: 28.1.
4. Uo.
5. Ua. Oroszul: 22.1. Magyarul: 21.1.
6. V.V. Vinogradov: O trudah tovariscsa Sztalina po voproszam jazűkoznanija /Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáiról/, Pravda kiadása, Moszkva 1951, 68.1./oroszul/.
7. Sztálin i.m. Oroszul: 26.1. Magyarul: 24.1.
8. Ua. Oroszul: 29.1. Magyarul: 27.1.
9. Uo.
10. Uo.
11. Uo.
12. V.V. Vinogradov, Znacsenie rabot tovariscsa Sztalina dlja razvitiija szovetszkogo jazűkoznanija /Sztálin elvtárs munkáinak jelentősége a szovjet nyelvtudomány fejlődése szempontjából/, Izd. APN RSzFSzR, 1950, 12.1./oroszul/.
13. Sztálin i.m. Oroszul: 24.1. Magyarul: 22-23.1. /Szikra-fordítás javítva/.
- 13a. Uo.
14. V.V. Vinogradov, i.m. 44.1.
15. Uo.
16. Sztálin i.m. Oroszul: 22.1. Magyarul: 21.1.
17. Uo.
18. Ua. Oroszul: 26.1. Magyarul: 24.1.
19. Ua. Oroszul: 25.1. Magyarul: 23.1.
20. Ua. Oroszul: 24.1. Magyarul: 22-23. /Szikra-fordítás javítva/.

21. Uo.

22. Ua. Oroszul: 11.1. Magyarul: 11.1.

23. Ua. Oroszul: 36.1. Magyarul: 34.1.

24. Ua. Oroszul: 27.1. Magyarul: 25.1.

25. Ua. Oroszul: 24.1. Magyarul: 23.1.

26. Ua. Oroszul: 25.1. Magyarul: 24.1.

27. Ua. Oroszul: 30.1. Magyarul: 28.1. /I.Sztálinnál: továbbhaladt. V.Z./.

28. Ua. Oroszul: 27.1. Magyarul: 21.1.

29. Ua. Oroszul: 27.1. Magyarul: 25.1.